

düşünceleri İranlı tarihî roman yazarları üzerinde büyük etki bırakmıştır. Modern tarihçilik ekolünün en seçkin temsilcilerinden olan Kirmânî eserinde Mezdekî felsefesini anlatmıştır. Sâsânîler'in ortadan kalkmasının sebeplerini tarihî bir tahlille ele almıştır. **2. Kitâb-ı Rıdvân.** Kirmânî, Sa'dî'nin *Gülüstan*'ını taklit ederek yirmi beş yaşında iken Kirman'da yazmaya başladığı bu eserini 1886'da İstanbul'da tamamlamıştır. Eserin tam bir nüshasına rastlayan Ferîdûn Âdemîyyet kitabı genişçe tanıtmıştır (*Endîşehâ-yı Mirzâ Âkâ Hân Kirmânî*, s. 50-51). **3. Nâme-i Bâstân.** Firdevsî üslûbunda İran'ın İslâm öncesi kısa bir tarihi olup *Şâhnâme*'ye hâşîye niteliğindedir. Kirmânî'nin 1895'te Trabzon'da hapiste iken tamamladığı esere arkadaşı Şeyh Ahmed Edîb-i Kirmânî, *Sâlârname* adıyla İran'ın İslâmî dönem tarihine dair bir bölüm eklemiş ve eserin tamamı bu ikinci adla neşredilmiştir (Şîraz 1316/1898). Nâzımülislâm Kirmânî ek bölümünü *Târîh-i Bidârî-i İranîyân* adlı eseri içinde de yayımlamıştır (Tahran 1324-1332 hş./1945-1953, I, 177-188). **4. Hikmet-i Nazârî (Heşt Behîşt).** Kirmânî, Bâbîliği dinî ve felsefî kavramlarla açıkladığı bu eserini Şeyh Ahmed-i Rûhî'nin de yardımıyla İstanbul'da yazmıştır (Efdaluddin Kirmânî'nin mukaddimesiyle birlikte, Tahran 1339 hş.). **5. Haftâd u dû Millet.** Bernadin de Saint Pierre'in *Café de Surat* adlı eserinin Kirmânî'nin kendi düşüncelerinin de katılmasıyla büyük ölçüde çevirisi olup eserde din ve mezhep taassubu eleştirilir (Berlin 1343/1924). **6. Se Mektûb ve Şad Hîfâbe.** İki ayrı eser olarak XIX. yüzyılda Avrupa tabii bilimlerini ve sosyoantropolojik teorilerini izleyip İran tarihi ve toplumu üzerinde kurgusal biçimde, Hindistan'da yaşayan bir Pars prensinden İran'da yaşadığı varsayılan bir prence gönderilen mektuplar tarzında yazılmıştır (nşr. Behrâm Çûbine, Essen 1379 hş./2000). **7. Terceme-yi 'Ahd-nâme-yi Mâlik Eşter** (Tahran 1321 hş.). **8. Dîvân** (nşr. Abdülhüseyn Mirzâ Fermânfermâ, Tahran, ts.). Kirmânî'nin *Risâle-yi İnşâ'allâh mâşâ'allâh* (Şîf ve Sünnî ulemâya eleştiridir), *Tekvîn ve teşrîc*, *Kitâb-ı Reyhân* ve *Târîh-i Şânjmân-i İran* gibi bazı eserleri henüz basılmamıştır (eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Ferîdûn Âdemîyyet, *Endîşehâ-yı Mirzâ Âkâ Hân Kirmânî*, s. 49-70).

BİBLİYOGRAFYA :

E. G. Browne, *The Persian Revolution of 1905-1909*, Cambridge 1910, s. 10-12, 93-96, 409-414; Ferîdûn Âdemîyyet, *Endîşehâ-yı Mirzâ Âkâ*

Hân Kirmânî, Tahran 1346 hş.; a.mlf., "Se Mektûb-i Mirzâ Feth 'Alî, Se Mektûb ve Şad Hîfâbe-i Mirzâ Âkâ Hân", *Yağmâ*, sy. 19, Tahran 1345 hş., s. 362-367, 425-428; Yahyâ Âryanpûr, *Ez Şabâ tâ Nimâ*, Tahran 1350 hş., I, 250, 378, 390-394; Hamid Algar, *Mirzâ Malkum Khân: A Study in the History of Iranian Modernism*, Berkeley 1973, s. 212-213, 215-225; Yahyâ Devletâbâdî, *Hayât-ı Yahyâ*, Tahran 1362 hş., I, 159-171; Rahîm Reis Niyâ, *İrân ve 'Osmanî der Âstâne-i Kâr-n-i Bistum*, Tahran 1382 hş., II, 529-598; Mahmûd Debistânî Kirmânî, "Mirzâ Âkâ Hân Kirmânî", *Yağmâ*, sy. 2 (1328 hş.), s. 255-259; sy. 3 (1329 hş.), s. 82-87; M. Bayat-Philipp, "Mirza Aqa Khan Kirmani: A Nineteenth-Century Persian Nation-alist", *MES*, X (1974), s. 36-59; a.mlf., "Âkâ Khan Kermânî", *Ehr.*, II, 175-177; Muhammed Gülbin, "Mâcerâ-yi Kâtîl-Âkâ Hân Kirmânî ve Şeyh Ahmed Rûhî ve Mirzâ Hasan Hân Habîrî'l-Mülk", *Yağmâ*, sy. 274 (1350 hş.), s. 232-238; Ali Garevî, "Niğâhî be Müsterekât-ı Fikrî: Seyyid Cemâleddin Esedâbâdî ve Mirzâ Âkâ Hân Kirmânî", *Ma'ârif-i İslâmî*, sy. 22, Tahran 1354 hş., s. 12-24; İrec Pârsinejâd, "Mirzâ Âkâ Hân Kirmânî Münte-kid-i Edebî", *İrânname*, VIII/4, Bethesda 1369 hş., s. 541-566; Behrâm Çûbine, "Yek Şadmîn-i Sâlgerd-i Şehâdet-i Mirzâ Âkâ Hân Kirmânî ve Şeyh Ahmed-i Rûhî", *İrânşinâsî*, sy. 2, Bethesda 1375 hş., s. 339-353; M. İbrâhim Bâstânî Pârîzî, "Ferîdûn Âdemîyyet ve Endîşehâ-yı Mirzâ Âkâ Hân Kirmânî", *Buğârâ*, sy. 65, Tahran 1387 hş., s. 560-587; Abdul-Hadi Hairî, "Âkâ Khan Kirmânî", *EP Suppl.* (İng.), s. 53-54.



RIZA KURTULUŞ

AKHİSÂRÎ, Ahmed-i Rûmî (أحمد رومی آقحصاری)

(ö. 1041/1632)

Mecâlisü'l-ibrâr adlı eseriyle tanınan
Osmanlı âlimi.

Kıbrıs'ta hristiyan bir aileden dünyaya geldi ve Osmanlılar'ın Kıbrıs'ı fethinden sonra ihtidâ etti. Dimaşk ve İstanbul'daki âlimlerden ders aldı. Batı Anadolu'da Saruhan sancağının kazası Akhisar şehrinde resmî bir görev kabul etmeden ömrünün sonuna kadar ders verip eser yazdı ve aynı şehirde vefat etti. Kâtib Çelebi, vefat tarihini kendi öğrencisi olan Akhisârî'nin oğluna dayanarak belirlediği için (*Sülle-mü'l-vüçûl*, I, 273) diğer kaynaklarda verilen tarihlere göre daha sağlam olmalıdır. Bazı çalışmalarda Bosnalı âlim Hasan Kâfî Akhisârî ile (ö. 1024/1615) karıştırılan Ahmed-i Rûmî'nin Akhisar'daki Uzuntaş Mezarlığı'na defnedildiği kaydedilir. Bağdatlı İsmâil Paşa (*Hediyyetü'l-'ârifin*, I, 157) ve diğer bir kısım müelliflerin Akhisârî'yi Halvetî şeyhi diye tanıtmaları onun *Mecâlisü'l-ibrâr*'da Halvetîliğe yaptığı sert eleştirilerle çelişmektedir. Tasavvufî ilişkisi ne şekilde olursa olsun eserinde yer alan bütün konular öncelikle şahsî takvâ ve

zühhd hayatı, ticarî dürüstlük gibi meseleler olup bunların idarî, siyasî veya askerî alanlarla ilgisi bulunmamaktadır. Bu sebeple onun *Mecâlisü'l-ibrâr*'ı herhangi bir sultana, şehzadeye veya bir yöneticiye hitap etmekten çok Osmanlı tüccar, ulemâ ve hizmet erbabına yönelik olarak kaleme alınmıştır. Aslında Akhisârî'nin, XVI ve XVII. yüzyıllarda İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'den etkilenen Osmanlı yenilikçi hareketiyle bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle *Reddû'l-kabriyye* adlı eserinde ve *Mecâlis*'in on yedinci bölümünde açıkça İbn Kayyim'e ve onun üstadına atıfta bulunmakta, kabirlerin yüceltilmesini reddeden eserlerinden nakiller yapmaktadır. Bunun dışında Akhisârî, klasik dönem Osmanlı ıslahatçılığının en önemli temsilcisi sayılan Birgivî Mehmed Efendi'nin *Dür-rü'l-yetîm fi't-tecvîd*'ine yazdığı şerhte ondan övgüyle söz etmektedir. Kütüphanelerdeki birçok risâle mecmuasında Birgivî'nin *Vasiyetnâme*'siyle Kadızâde Mehmed Efendi'nin *Risâle* ve Akhisârî'nin *Risâle fi'l-'akâ'id* adlı eserlerinin bir arada ciltlenmiş olması, söz konusu eserlerin o dönemde birbirini tamamlayan metinler şeklinde algılandığını göstermektedir. Akhisârî'nin *Mecâlisü'l-ibrâr*'ında ve diğer eserlerinde yer alan birçok bölüm daha çok bid'atlar, iyiliğe yönlendirip kötülükten sakındırma, regâib ve berât namazları, zikir, cuma hutbelerindeki dualar, cemaatle kılınan namazlardan sonraki tokalaşma, sûfî âyin ve semâ törenleriyle bütün kullanımı gibi konular hakkındadır. Bütün bunlar Kadızâdeîler'le tarikat ehli arasında geçen tartışmaların konusu olup Kâtib Çelebi'nin *Mizânü'l-hakk*'ında ele alınmış, Akhisârî de bu konularda çoğunlukla katı ve yasakçı bir tutum sergilemiştir.

Akhisârî'nin kendisinden sonraki Osmanlı toplumu üzerinde bıraktığı tesirler henüz ortaya çıkarılmamıştır. Buna karşılık onun bilhassa *Mecâlisü'l-ibrâr*'ının Hint alt kıtasını oldukça etkilediği söylenebilir. 1850 yılı civarında bu eserden yapılan uzun alıntılar Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin *İktidâ'ü's-ş-şirâti'l-müstakim* ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *İğâsetü'l-lehîân* adlı eserlerinden çeşitli bölümlerle birlikte, Hindu inançlarına reddiye olarak Farsça yazılan ve yanlışlıkla Şah Velîyullah ed-Dihlevî'ye nisbet edilen *el-Belâgu'l-mübîn* başlıklı eserde yer almıştır. Daha sonra Akhisârî'nin eserinin Urduca çevirileri de yapılmıştır.

Eserleri. 1. *Mecâlisü'l-ibrâr ve me-sâlikü'l-ahyâr.* Akhisârî'nin en meşhur

ve Kâtib Çelebi'ye göre en son eseri olup (*Süllemü'l-vüşûl*, I, 273) Begavî'ye ait *Meşâbihu's-sünne* gibi kaynaklarda yer alan hadislerden esinlenerek kaleme alınan yüz dinî konuyu içermektedir. Erken tarihli tam yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Yazma Bağışlar, nr. 865; Veliyyüddin Efendi, nr. 1903). Ayrıca tam veya eksik birçok nüshası Türkiye, Arap ülkeleri ve Hindistan'da mevcuttur. *Mecâlisü'l-ibrâr*, 1866 yılı gibi erken bir tarihte Delhi'de Sübhân Bahş eş-Şikârpûrî tarafından Urduca tercümesiyle birlikte müellifi belirtilmeden ve sonu eksik olarak basılmıştır. Bu baskıda dönemin meşhur Hint âlimi Şah Abdülazîz ed-Dihlevî'nin kaleme aldığı bir tebrik ve takdim yazısı bulunmaktadır. *Mecâlisü'l-ibrâr*, 1903 yılında Leknev'de Abdülvelif el-Medresî tarafından *Me'târihu'l-enzâr* başlığıyla ve Akhisârî'ye nisbet edilerek farklı bir Urduca çeviriyle yine son bölümü eksik halde yayımlanmıştır. 1978'de basılan eserin Urduca çevirisini meşhur Diyûbendî hareketi müftüsü Kifâyetullah Dihlevî yapmıştır ve eserin o zamandan beri baskıları devam etmektedir. Ancak bu çevirinin de aynı şekilde 100. meclisi eksiktir. Eserin 17, 18, 57 ve 58. meclislerini Muhammed b. Abdurrahman Humeyyis el-Mecâlisü'l-erba'a min Mecâlisü'l-ibrâr

adiyla neşretmiş (Riyad 2001), bu neşir Beşir Eryarsoy tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (*Ahmed er-Rûmî el-Hanefî Akaid Risâleleri: Kabirler, Bid'atler ve Ölümü Hatırlama*, İstanbul 2002). **2. Şerhü'd-Dürri'l-yetîm fi't-tecvîd.** Risâlenin çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır (meselâ bk. Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 189; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 22). **3. Risâle fi'l-akâid.** Müellifin bilinen tek Türkçe eseridir, *Vasiyetnâme* olarak da anılır (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 1287, vr. 159^b-163^a; nr. 1291, vr. 96^a-110^a; Lâleli, nr. 2404, vr. 78^b-84^b). **4. Risâle fi't-taklîd** (Süleymaniye Ktp., Dârülmescnevî, nr. 258, vr. 84^b-91^b; Harput, nr. 429, vr. 29^a-37^a; Kılıç Ali Paşa, nr. 1035, vr. 38^b-48^b). **5. Risâle fi enne'n-nübüvete ef'çalü mine'l-vilâye** (Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 429, vr. 38^a-48^a; Reşid Efendi, nr. 985, vr. 91^a-95^a). **6. Risâle fi beyânî merâtibi'n-nefs ve merâtibi'l-'ibâde ve merâtibi't-tevhîd** (Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 429, vr. 93^b-100^a; Reşid Efendi, nr. 985, vr. 110^b-113^b). **7. Risâle fi zikri'l-lisân ve'l-kalb** (Süleymaniye Ktp., Dârülmescnevî, nr. 258, vr. 99^b-104^a; Harput, nr. 429, vr. 48^b-54^b; Şehid Ali Paşa, nr. 1189, vr. 88^b-94^a). **8. Risâle fi zemmi'l-bid'a** (Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 429, vr. 54^b-65^a). Bu risâle üzerine Ali Çelik

tarafından bir çalışma yapılmıştır (*Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî ve Bid'at Risalesi*, Es-kişehir 2000). **9. Risâle fi'l-bid'ati's-seyyi'e ve ğayri's-seyyi'e** (Süleymaniye Ktp., Dârülmescnevî, nr. 258, vr. 104^b-109^b; Harput, nr. 429, vr. 158^a-164^b; Reşid Efendi, nr. 985, vr. 83^a-86^a). **10. Risâle fi'r-red'alâ mekâbiriyye (Reddül-kabriyye)** (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5398, vr. 71^a-86^b; Hafid Efendi, nr. 453, vr. 90^a-117^b; Harput, nr. 429, vr. 100^a-118^b; Kılıç Ali Paşa, nr. 1035, vr. 49^b-68^a). **11. Risâle fi men'i't-taşliye ve't-tarziye ve't-te'mîn vakte'l-huŧbe** (Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 429, vr. 77^b-84^b; Kılıç Ali Paşa, nr. 1035, vr. 69^b-70^a). **12. Risâle fi enne'l-muşâfaha ba'de's-şalavâtî'l-hamse bid'atün mekrûha** (Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 429, vr. 72^a-73^a; Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1182, vr. 64^b-65^a). **13. Risâle fi ħurmeti'r-raŧş ve'd-deverân** (Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 429, vr. 65^a-72^a). **14. Risâle fi ħukmi'd-duħân (Duħâniyye)** (Süleymaniye Ktp., Dârülmescnevî, nr. 258, vr. 70^b-74^b; Kılıç Ali Paşa, nr. 1035, vr. 31^b-36^b). Bu risâle Yahya Michot tarafından İngilizce'ye çevrilmiş ve geniş bir çalışmayla birlikte yayımlanmıştır (bk. bibl.). Mehmet Emin Müderrisoğlu'nun Akhisârî'ye nisbet ettiği (*Akhisarlı Türk Bilginleri ve Eserleri*, s. 53) *Deħâ'ıku'l-ĥakâ'ık* adlı eser Hindistan'da yaşayan Anadolu sülfi müellif Ahmed-i Rûmî'ye (ö. 750/1349) aittir (*DîA*, II, 131-132). Akhisârî üzerine Mustafa Şeyh (Mustapha Sheikh) doktora (*Qâdizâdeli Revivalism Reconsidered in Light of Ahmad al-Rûmî al-Akhisârî's Majâlis al-abrâr*, 2011, St. Cross College), Mustafa Boz yüksek lisans (*Innovation[bid'a] and Puritanism in Ottoman Turkey [16th-17th c.]*, Translation and Analysis of the 18th Chapter of the *Macâlis al-abrâr* of Ahmad Rûmî al-Akhisârî, 2011, Hartford Seminary) çalışması yapmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed-i Rûmî Akhisârî, *Against Smoking: An Ottoman Manifesto* (nşr. ve trc. Yahya Michot), Oxford-Leicestershire 2010; a.mlf., *Akaid Risâleleri: Kabirler, Bid'atler ve Ölümü Hatırlama* (nşr. Muhammed el-Humeyyis, trc. M. Beşir Eryarsoy), İstanbul 2002; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüşûl ilâ tabakâti'l-fuħûl* (nşr. Mahmûd Abdülkâdir el-Arnaût – Sâlih Sa'dâvî Sâlih), İstanbul 2010, I, 273; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1590; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *el-Belâgu'l-mübîn fi ahkâmî rabbi'l-'âlemin ve ittibâ'i ħatemi'n-nebiyyîn*, Lahore 1302; Sübhân Bahş eş-Şikârpûrî, *Ĥazinetü'l-esrâr tercemetü Mecâlisü'l-ibrâr*, Delhi 1283; Abdülvelif el-Medresî, *Me'târihu'l-enzâr tercemetü Mecâlisü'l-ibrâr*, Leknev 1321; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 157; Mehmet Emin Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyükleri ve Eserleri*, İzmir 1956, s. 53; Osmanlı

Ahmed-i Rûmî Akhisârî'nin *Mecâlisü'l-ibrâr* ve *mesâlikü'l-ahyâr* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 865)



Müellifleri, I, 26; M. Gaborieau, "A Nineteenth-Century Indian 'Wahhabi' Tract Against the Cult of Muslim Saints: Al-Balâgh al-Mubîn", *Muslim Shrines in India: Their Character, History and Significance* (ed. Christian W. Troll), Delhi 1992, s. 198-239; *Türkisches Biographisches Archiv: Turkish Biographical Archive* (ed. J. Sauer), München 1999, XIII, 52-59; Ali Çelik, *Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî ve Bid'at Risâlesi*, Eskişehir 2000; Yahya Michot, "Kâtîp Çelebi Dönemi: Ahmed el-Rûmî el-Akhisârî'nin Mecâlisü'l-Ebrar'ında Osmanlı Toplumuna Üzerine Bazı Düşünceler", *Vefatının 350. Yılında Kâtîp Çelebi* (ed. Said Öztürk), İstanbul 2007, s. 65-76; a.mlf., *L'opium et le café*, Paris-Beirut 2008, s. 51-61; Mustapha Sheikh, *Qāḍizādeli Revivalism Reconsidered in Light of Ahmad al-Rūmī al-Aḥisārī's Macālis al-abrār* (doktora tezi, 2011), St. Cross College; Mustafa Boz, *Innovation (bid'a) and Puritanism in Ottoman Turkey (16th-17th c.): Translation and Analysis of the 18th Chapter of the Macālis al-abrār of Ahmad Rūmī al-Aḥisārī* (yüksek lisans tezi, 2011), Hartford Seminary; Tahsin Yazıcı, "Ahmed-i Rûmî", *DİA*, II, 131-132.



YAHYA MICHOT

ÂKİŞ, Hasan b. Ahmed

(الحسن بن أحمد عاكش)

Ebû Muhammed el-Hasen
b. Ahmed b. Abdillâh b. Abdilazîz
b. Hasen ed-Damedî et-Tihâmî
(ö. 1290/1874)

Yemenli âlim.

1219'da (1804), Damed'de müderris ve kadı olan babasının 1218'de (1803) yerleştiği Mihlâfüssüleymânî'nin merkezi Ebûârîş'te doğdu. Aslen Câzân'ın 55 km. kuzeydoğusunda bulunan Damed nahiyesindeki bir ulemâ ailesine mensuptur. Üç yaşında iken babasının ölümü üzerine amcası Hasan b. Abdullah ve Şerîf Hüseyin b. Beşîr b. Mübârek tarafından yetiştirildi. Meşhur olduğu Âkiş lakabının nereden geldiği bilinmemektedir. Eğitimine Ebûârîş Camii'ndeki ders halkalarında başladı. Ahmed b. Abdullah en-Nu'mân ile babasının yakın dostu Hasan b. Hâlid el-Hâzimî başta olmak üzere çeşitli hocalardan Kur'an ve temel dinî bilgiler yanında tefsir, hadis, fıkıh, ferâiz, nahiv, meânî ve mantık dersleri aldı. On yedi yaşından itibaren ilmi seyahatlere çıktı. Beytülfakih, Mekke, San'a, Zebîd ve Sabyâ gibi merkezleri ziyaret ederek önemli âlimlerden ders okudu. İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinden Hicaz'a gelen âlimlerle fikir alışverişinde bulundu. Kendisi, bu seyahatleri esnasında ders okuyup icâzet aldığı hocalarını kaydetmekle birlikte bunlardan ne zaman ve nerede faydalandığı hakkında bilgi vermez. Bunun tek istisnası, 1243'te (1828) hac için gittiği Mekke'de hadis dersleri

aldığı Muhammed Osman el-Mîrganî'den aldığı icâzettir. Bilimsel anlayışının gelişip düşüncelerinin oluşmasında San'a'da derslerine devam ettiği Şevkânî'nin önemli katkısı vardı. 1245'te (1829) Sabyâ'da tanıştığı, İdrîsiyye tarikatının kurucusu Ahmed b. İdrîs el-Fâsî'ye intisap etti. Ardından iki yıl kadar sohbetlerine devam etti. 1254'te (1838) Mihlâfüssüleymânî'nin hâkimi olan Şerîf Hüseyin b. Ali Haydar, Âkiş'i Ebûârîş'te kadılık görevine getirdi. Bölge 1267'de (1851) yeniden Osmanlı idaresi altına girince de Âkiş ders okutmayı ve fetva vermeyi sürdürdü. 1857-1872 yılları arasında Asîr ve çevresinde hüküm süren, Yemen'in bağımsızlığı için mücadele ederken öldürülen (1288/1872) Asîr hâkimi Muhammed b. Âiz ile yakın ilişki içinde bulundu. "Emîrû'l-mü'minîn" olarak nitelendirdiği Muhammed b. Âiz'i öven şiirler kaleme aldığı gibi döneminin olaylarını da yakından takip etti. Âkiş ed-Damedî 18 Zilkade 1290'da (8 Ocak 1874) Ebûârîş'te vefat etti.

Âkiş, Arabistan'ın güneyinde XIII. (XIX.) yüzyılın ilim merkezlerinden Mihlâfüssüleymânî'de eser veren önemli âlimlerin başında gelmektedir. Dinî ilimlerde geniş bilgisi yanında kuvvetli bir hâfızaya ve muhakeme gücüne sahipti. Yemen'de çok erken dönemlerden itibaren mevcut olan mahallî tarih yazım geleneğini sürdürüp en önemli eserlerini bu alanda vermiştir. Çalışmalarında yazılı kaynakların yanı sıra şifahî bilgilere de yer verdiği ve bölgede cereyan eden olayların bir kısmını bizzat müşahade ettiğinden eserleri Arabistan'ın yakın tarihi için önemli kaynakların başında gelir. Kitaplarına serpiştirdiği şiirleri, bu arada yazdığı kasideler onun edebî zevkini ve bilgisini ortaya koyduğu gibi iyi bir şair olduğunu da gösterir. Âkiş'in kitapları üzerinde çalışma yapan İsmâil el-Beşerî, onun yaşadığı bölgede hâkim olan Zeydîlik'ten etkilenmesine rağmen Şâfiî mezhebine mensup olduğunu söyler (*Ḥadâ'ıku'z-zehr*, neşredenin girişi, s. 40). Hâlid b. Abdullah el-Kureyrî, *Menhecû 'Âkiş eq-Ḍamedî (1221-1290) fi't-tedvini't-târîhi* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1428/2007, Câmîatü'l-İlmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye).

Eserleri. 1. *'Uḫūdū'd-dürer fi terâcîmi a'yânî'l-ḳarnî's-sâlis 'aşer*. XIII. (XIX.) yüzyılda Arabistan'da ve özellikle Mihlâfüssüleymânî'de yaşayan 265 âlimle bölgenin ileri gelenlerinin biyografilerinin toplanmış eser müellifin en hacimli çalışmasıdır. Âkiş, 1262'de (1845) başlayıp 1287'de (1870) tamamladığı eserinde dönemin

ulemâ ve âyanı hakkında kendi gözlemlerine de yer verir. Kitap ayrıca Mihlâfüssüleymânî'nin yanı sıra Yemen, Asîr, Necid, Hicaz, Irak, Sudan, Habeşistan ve Mağrib âlimleriyle ileri gelenlerine dair bilgi içerir. Yine bu çalışmasında müellif fikhî, kelâmî ve edebî tartışmalarla siyasî gelişmelerin yanında diğer eseri *Ḥadâ'ıku'z-zehr*'de bulunmayan hocalarıyla ilgili bilgi aktarmıştır. Eserin İsmâil b. Muhammed el-Beşerî ile (Kahire 1418; Riyad 1429/2008) Abdülhamîd b. Sâlih Âl-i A'vec Sebr (San'a 1434/2013) tarafından gerçekleştirilen neşirleri vardır. 2. *ed-Dibâcū'l-Husrevânî fi aḥbâri a'yânî'l-Mihlâfi's-Süleymânî*. Önce, Şerîf Hüseyin b. Ali b. Haydar'ın hayatını ve dönemini kapsayacak şekilde *ez-Zehebū'l-mesbûk fi sîreti seyyidi'l-mülûk* başlığıyla hazırlanmış (Muhammed Zebâre, I, 456, 532), daha sonra Şerîf Hamûd b. Muhammed ile Şerîf Ali b. Haydar dönemleri de eklenerek esere *ez-Zehebū'l-mesbûk fi men zāhere fi'l-Mihlâfi's-Süleymânî mine'l-mülûk* adı verilmiştir. Ayrıca 1217-1271 (1802-1854) yıllarında Mihlâfüssüleymânî bölgesinin siyasal, sosyal ve bilimsel durumuyla medenî gelişmesinin ele alındığı, bölgenin âlimleri ve âyanın da ilâve edildiği esere yukarıdaki isim verilmiştir. İsmâil b. Muhammed el-Beşerî'nin, *A Critical Edition of Al-Dibaj Al-Khusruwânî fi Akhbâr A'yân Al-Mihlâfi Al-Sulaymânî by Al-Hasan b. Ahmad Akish (d. 1290/1874) with detailed introduction* başlığıyla doktora tezi olarak tahkik ettiği eser (Durham University, 1988) daha sonra yayımlanmıştır (Riyad 1424/2003). 3. *Ḥadâ'ıku'z-zehr fi zikri'l-eşyâhi a'yânî'd-dehr*. Âkiş'in ders okuduğu ve sohbetlerine katıldığı Asîr, Mihlâfüssüleymânî, Zebîd, Hicaz, Yemen ulemâ ve meşâyihinin biyografilerine yer verdiği eseridir. Başta Mihlâfüssüleymânî olmak üzere kendisinin bulunduğu bölgelerdeki eğitim faaliyetleriyle öğretim metotları hakkında önemli bilgiler içeren eseri İsmâil b. Muhammed el-Bişrî tahkik ederek yayımlamıştır (Kahire 1413/1992). 4. *ed-Dürri's-semîn fi zikri'l-menâkıb ve'l-veḳā'i' li-emiri'l-müslimin Muḥammed b. 'Â'iz*. Eserde 1273-1288 (1857-1872) yıllarında Asîr ve çevresinde hüküm süren Muhammed b. Âiz'in dönemi anlatılmaktadır. Müellifin ele aldığı olaylara aynı zamanda şahit olması esere ayrı bir değer katmaktadır (nşr. Abdullah b. Ali, Dimaşk 1398/1978). 5. *Fethu'l-mennân bi-tefsiri'l-Kur'ân*. İsbâ b. Nasr ed-Düreybî eser üzerine, *el-Allâme el-Ḥasan 'Âkiş eq-Ḍamedî ve*